

הספרייה החלופית

איילת השחר כהן

בתערוכתה "הספרייה החלופית" מתחקה איילת השחר כהן אחר ספרים, שהושלכו מספריית יד מרדכי ונאספו במסירות על ידי ספרנית הקיבוץ לשעבר, שולמית ארצי, אל תוך בונקר ישן בסמוך לגלריה. בשנתיו הראשונות של הקיבוץ שימש הבונקר כמשכנו של הגנרטור החשמלי והגן עליו מפני הפגזות; לימים הפך למקלט, ואחר כך למחסן של ספרים ישנים, שנופו מן הספרייה ונאגרו בו, תחילה בחוסר סדר, ובהמשך תוך קטלוג וארגון מחדש.

מן הספרים המיותרים והעזובים, הפגועים והטחובים בחלקם, שאומצו ושוכנו בבונקר הנטוש, נגלה שעטנד מרתק של נכסי תרבות, שאין להם דורש; מאגר ידע, שלכאורה איבד רלוונטיות, יצא מן האופנה והתגבש למעין ספרייה, המחברת ספרי שירה, היסטוריה, טבע וגיאוגרפיה עם ביוגרפיות, עם ספרים על תולדות החברה הקיבוצית ועם ספרי לייף-סטייל – מפעל עיקש של אישה אחת, הממשיכה בהתמדה לאסוף ספרים עזובים, לתקן אותם ולמצוא להם בעלים חדשים. התערוכה מייצרת דיאלוג עם נכסי תרבות אלה באמצעות עבודות קולאז', צילום ווידיאו, שכמו מבקשות להוציא סודות אל האור, לחשוף ידע כמוס ולספר דרכו סיפור שטרם סופר.

יצירתה של כהן מתחילה בפעולות מחקר, איסוף וקטלוג. במשך שנים היא אוספת ספרים ישנים ממקורות שונים, שמהם היא מחלצת חומרים לבניית קולאז'ים מרובדים. הספרים בעבודותיה אינם רק מקור של ידע טקסטואלי, אלא מאגר עשיר של חומרים, של דימויים ושל מרקמים. מעשה הקולאז' מאפשר לה לבנות מפיסות החומר שהיא מלקטת מרחבים חדשים, ולהעביר באמצעותם טקסט חזותי, שאינו בהכרח נאמן למקור. זוהי פעולה הנותנת דרור לתפקידיה כמספרת סיפורים, כלקטת דימויים וכשמאנית, המבצעת גם פעולות של תיקון ושל ריפוי באמצעות בניית עולמות חלופיים. בתערוכה זו התחברה האמנית לא רק למחסן הספרים הישנים בקיבוץ – מרחב של ידע תת-קרקעי חבוי, שאותו היא מבקשת להוציא לאור מבעד לעיניה – אלא גם לדמותה האספנית והעמלנית של שולמית

הספרנית. כמעין ארכיבאית שהתה כהן בקיבוץ, אספה סיפורים ושיחות עם חברים ותיקים ונברה במעמקי הארכיון, הספרייה ומחסן הספרים. היא ליקטה מן המחסן עשרות ספרים שעוררו את סקרנותה, קראה בהם, סימנה משפטים שמשכו את לבה, גזרה דימויים, מילים ודפים. חומרים אלה, בשילוב חפצים וחומרים אורגניים שאספה ותצלומים ישירים שצילמה בקיבוץ, מרכיבים סביבות קולאז' מסתוריות ורבות קסם, כמעט מאגיות, המפציעות מתוך מאגר הידע הקדום כמו מתוך חשכת התת-מודע.

העבודה המרכזית בתערוכה מחברת בין צילום ישיר של מסדרונות הספרייה החלופית לבין קולאז'ים, שבהם שילבה כהן חומרים מתוך עשרות הספרים שאספה במקום. בקולאז' אחד הדגישה טקסטים רוחניים, באחר צללה אל תחתית מבנה הספרייה שבו נערמו, באופן כמעט מתבקש, ספרי היסטוריה וארכיאולוגיה. הקולאז'ים הודבקו על מצע עץ בעל דופן כמו היו מגירות, הנשלפות מתוך מדפי הספרים ומבקשות לגלות את צפונותיהן. למרגלות צילום הספרייה ממוקמת עגלה, ועליה שלושה מוניטורים אנלוגיים נושנים, המציגים בהקרנה מחזורית שלוש עבודות וידיאו, שבהן מתועדות ידיה העמלניות של שולמית הספרנית, מטפלות בספרים הישנים: ממיינות, תולשות וכורכות מחדש, מפרקות ובוראות פני שטח מחודשים, בדומה לפעולות הרכבת הקולאז', שמבצעת כהן עצמה, ובדומה לפעולות הריפוי והתיקון שלה. על קיר סמוך תלויה שורת מילים בודדות, המודפסות על דפים שנתלשו מתוך ספר, ויחדיו מרכיבות משפט פואטי חידתי. למעשה מדובר בשמות שירים מאת המשורר והמחזאי הצרפתי, ז'אק פרוור (1900–1977), חבר פעיל בקבוצת משוררים סוריאליסטים בהנהגת אנדרה ברטון. יותר משעניינו אותה השירים עצמם, נמשכה כהן לכותרותיהם ולצירופן לכדי משפט אוטונומי, לבחירת הגופן והצבע, להצבת המילים על הדף הריק ולנייר המצהיב עצמו. את מילות השירים הותירה מאחור, תרתי משמע: הן מודפסות בצד האחורי של הדפים.

בעבודות נוספות בתערוכה נבנו שלוש סביבות קולאז' קטנות, מעין גינות הצומחות על מדפי ספרים, העוסקות ביחסי הגומלין בין צילום, טבע ותרבות. האחת מצמיחה גינה שחורה ואפלה, אחרת מציגה סבך ירוק ופראי, והשלישית מייצרת סביבה חמה, אך צחיחה, רכה ומנחמת בגוני

האדמה שלה, ובד בבד עצית, שלדית ויבשה. דימויי טבע – פראי או מבוי, אמיתי או מלאכותי – מלווים את עבודתיה של כהן מאז ומתמיד, ומאפשרים לה לנסח מטאפורות רגשיות, להתעלות מעל לגבולות השפה ולחתור אל מקום יצרי, קמאי וקדם-שפתי. אולי אין זה מקרה, שאחד הספרים האהובים עליה בילדותה היה *סוד הגן הנעלם* – סיפורו של גן סודי, נעול ומזוה, ששיקומו מאפשר פריחה מחודשת, ריפוי וגאולה. ואכן, שלוש הגינות, המורכבות מחלקי סיפורים, מילים, דימויים וחומרים, מזמנות הצצה אל נבכי נפשה של האמנית לצד תהליכי תיקון וריפוי.

הגינה השחורה, המורכבת מדימויי צמחים, המגיחים מתוך כריכות ספרים שהושחרו, מספקת מפתחות חשובים להבנת אופן הפעולה של כהן. ראשית, היא מייצרת מטאפורה על עיוורון וראייה ועל חושך ואור – מושגי מפתח בעולם הצילום, שממנו היא מגיעה. שנית, היא מציעה כמפתח לפענח את דמותה של הלן קלר, שאת ספרה האוטוביוגרפי מצאה במחסן הספרים – ילדה עיוורת-חירשת-אילמת, שהצליחה ללמוד לתקשה, לקרוא ולכתוב לאחר שנים, שבהן הייתה כלואה ומבודדת. מעל הגינה השחורה של כהן מתנוסס דימוי מעוגל, המדמה עין או גרעין תא, שהמילים בתוכו מזכירות שרשרת מולקולות: "אנרגיה", "פרודוקציה", "מסתורין", "תופעה", "יוצא מן הכלל", "נצח", "הנחה" – שבע מילים, שביקשה קלר בת השמונה ללמוד כדי להבין טוב יותר את העולם; עוגני ידע, שבהם ניסתה להיאחז כדי להעניק סדר ומשמעות לדברים. אופן לימוד השפה של קלר מעלה על הדעת את אופי הפעולה הקולאז'יסטית של כהן: תחילה היא תרה אחר פריטים בודדים בעיוורון מוחלט, מגששת בחשכת אי הידע, עד שהיא בונה בהדרגה הקשרים בין הפריטים ומגבשת מהם סיפור בעל משמעות.

את התערוכה חותמת הצבה, שבה משולבת עבודת וידיאו חדשה: דפים לבנים מתערבלים ברוח למרגלות האנדרטה לזכר מרדכי אנילביץ' ומגדל המים שקרס. העבודה מעניקה גוף לרגע היסטורי מכונן, שבאופן סימבולי נכרך גם במקומם של ספרים בקיבוץ. על פי מסמכים מארכיון הקיבוץ, הספרייה הראשונה של יד מרדכי שכנה בתחתית מגדל המים שעל הגבעה, כפי שסיפר אליהו, הספרן המיתולוגי, באחד מעלוני הקיבוץ: "בימי הקרב פילחו פגזי התותחים את

קירות הבניין והעיפו את דפי הספרים כנוצות לכל עבר. ישבנו על הגבעות, וכדמעות המים שפרצו מהבריכה, גם עינינו דמעו". נדמה שתמונת דפי הספרים, המתעופפים ברוח למרגלות סמלי הזיכרון וההנצחה הבולטים בקיבוץ, חזקה מאלף מילים. משמעויות רבות נדחסות למפגש שמייצרת העבודה בין אתוס היסטורי לפעולה עכשווית, בין הדפים הקלילים לפסל הברזל, בין מבנה הבטון שהיה מקור חיים לבין האנדרטה שהפך להיות בנפילתו, וכמובן – בין חומר לרוח ובין חיים למוות. כהן אינה מסתפקת בכך. לצד האנדרטה הגברית, המופיעה נטולת ראש בווידיאו, היא נוטעת ייצוגים היסטוריים של שלוש נשים מעוררות השראה: הרפתקנית, אשת רוח ומרפאה, ואולי בכך מציעה פעולת תיקון של אתוס הזיכרון וההנצחה, הרווי ייצוגי גברים.

רוות הררי

בפתיחת התערוכה ובאירועים שילוו אותה תוצג בספרייה החלופית, בבונקר שמאחורי הגלריה, עבודת סאונד בקולה של שולמית הספרנית, המתייחסת בקולאז' טקסטואלי לכמאתיים ספרים השמורים בספרייה.

האמנית מבקשת להודות לשולה ארצי על המסע המשותף, על ההשראה ועל רוחב הלב; לענת רייס על הידע שניתן בנדיבות; למרים כורם, על האירוח הנהדר ועל הסיוע בקידום התערוכה; לשרה כהן ולשמואל מנה מבית הפקאן על הסיוע באביזרים ועל הידיים הטובות; לאייל ראובני על התלייה; לאוסקר אבוש על הצילום, על העריכה ועל הידידות; לאריק פוטרמן והחזית האנלוגית ולחברת דורון הקרנות על השאלת המסכים וציוד ההקרנה; לדריה קסובסקי חברתי על עריכת הטקסט.